

шықтып, эпосты бастаға дайындайды. Бес мыңнан астам жолдан тұратын эпостың «Алмамбет әңгімелері», «Семетей» және т.б. тарауларының аударма қолжазбаларын қалдырды. Бұл жұмыспен ол өмірінің соңына дейін талмай айналысты. Көз көргендердің айтуы бойынша, тіпті тар қапаста да эпосқа деген сүйіспеншілігінен айнымады, сол бір қайғылы кезеңде де «Манастың» үзінділерді жатқа айтудан тәнбады.

Жалпы алғанда, қазақ пен қырғызға ортақ қайраткер Қасым Тыныстанұлының өмірбаяны мен шығармашылығының қысқаша жолы осындай. Әрине, оның алғашқы қаламгерлік жолы Қазақстанда басталды. «Жаңа өріс» (кейін «Ақ жол») газетіндегі поэзиялық шығармалары 1925 жылы «Қасым өлеңдері» деген атпен жарық көрді. Осы жинағына ақынның «Алашқа» атты өлеңі кірген. Мұнда ол ортақ рухани негіздерді тілге тиек етіп, бірлесе серпілуді меңзеп отырады. Бұл Қасымның азаттық жолына адалдығын көрсетеді. Сондай-ақ оның шығармашылығында А. Байтұрсынұлының әсері анық байқалады.

Әдебиеттер

1. Батманов И.А. Вопросы формирования киргизского литературного языка // Труды Института языка, литературы и истории Кир. Фил. ССР, вып. III. – Фрунзе: Изд-во Кир.Фил.ССР, 1952.
2. Джигитов С. Обретение новых традиций. – Фрунзе: Киргизстан, 1984.

ӨЛКЕТАНУ МЕН ГЕОГРАФИЯ САБАГЫНДА ДАЛА ЗЕРТТЕУЛЕРІ ӘДІСІН ПАЙДАЛАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

А. Уайсова

Абсолют хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы

Э.Т. Салтанқұлова

№30 орта мектебі, Алматы облысы

Өлкетану мектеп бағдарламасына кейіннен қосылған және жалпы білім беретін мектепте ақпарат беретін негізгі сала болып табылады. Мектеп оқушылары білім алу барысында да өлкетану зерттеулеріне қатыса алады. Қазіргі уақытта заман талабына сәйкес интербелсенділікке мән беретін болсақ, жаратылыстану мен география сабақтарында қоршаған ортаның кейбір элементтерін көзбен көріп, қолмен ұстап тікелей зерттеуге мүмкіндік болады. Жалпы өлкетану зерттеулері оқушылардың көзқарасын кеңейтіп, ғылыми жобаларға қатысуға белсенділігін арттырады. Мектеп қабырғасында ғылыми жұмыстар жүргізуге қабілетті балалар санын көбейту үшін мектеп мен жоғары оқу орны арасында байланысты күшейту керек. Өлкетану жұмыстары арқылы отінсүйгіштікке үйретіп, тәрбие жұмыстарын да жүргізуге болады. Жергілікті жердің табиғатын танып білу, құбылыстарды зерттеу арқылы оқушылар белгілі бір ғылыми көзқарас, тұжырымын көрсетеді.

Жалпы балалар өлкетану зерттеулерін жүргізе отырып мектептен тыс тапсырмаларды жасап тұлға ретінде де, маман ретінде өсуге талаптанады және өлкетану сабағында зерттеу әдісін қолданудың өзіндік ерекшелігі бар. Кең тараған өлкетану жұмыстары ол далалық зерттеулер.

Далалық зерттеулерді таңдау нақты үлгілері бар ұғымдары түсіндіру үшін, кейбір нысандардың толық бейнесін қабылдауға қол жеткізу үшін, нақты өмірлік жағдайларда күрделі мәселелерді шешу үшін, зерттеулік талдау, бақылау, сипаттау дағдыларын игеру үшін қажет. Жалпы кез-келген оқушы жақсы білген, түсінген сайын оқуға деген талабы арта береді.

Сондықтан алға қойған мақсатымыз далалық зерттеулердің мәнін ұғыну, игеретін дағдыларды анықтау және далалық зерттеулер технологиясын дамыту мен осы зерттеулерді жүргізуге келергі жасайтын факторларға талдау жасау. Жалпы далалық зерттеулердің маңыздылығын анықтап қолдану үрдісін кеңінен тарату қажеттілігін дәлелдегіміз келеді.

Далалық зерттеулердің ұтымды жақтарын талдай отырып оның негізінен оқушыларға тигізетін пайдалы жақтарын анық көруге болады. География пәнінің теориялық білімін шынайы өмірден көру, өз кезегінде география білімі мен түсінігін дамытуға мүмкіндік береді. Аталған зерттеулер арқылы біліктіліктер мен дағдыларды дамытуға болады, яғни мәліметтер жинау және талдау, бақылау мен зерттеу дағдысы, компьютер мен технологияны игеру, қарым-қатынас мен географияда қолданылатын математикалық есептеу білімі мен құзыретін артырады.

Оқушылар арасында да қызығушылықтың туындайтын себебі қоршаған ортаға оқып, білу оның кең байтақ жерін түсіну, ландшафт көркем жерлеріне сүйсіну арқылы басқа да шығармашылық қабілеттері ашылады. Оқушылар өзіндік пікір қалыптастыруда адамдар мен салт - дәстүрлерді түсіну саяси және қоршаған орта мәселелерін шешу сияқты маңызды болып табылды. Жұмысқершілікті алуға қоршаған ортаға бейімделу, кейбір қиындықтардан өту, топ болып жұмыс істеу, тұлға болу, жолдастық достық қарым-қатынас орнату сияқты жеке дара қасиеттерді сінірелді.

Далалық зерттеулер түсінігі әртүрлі сөздіктерде былай анықтайды. «Далалық зерттеулер дегеніміз шынайы, табиғи қоршаған ортадан, зертхана мен сыныптан бөлек ақпарат жинау» (ағылшын *Collins сөздігі*), зерттеушілердің далалық жерлерде практикалық жұмысты жасауы (*Oxford ағылшын сөздігі*), алғашқы бағдарлауды бақыланатын ортада жасайтын жұмыс, басқарылатын ортадан тыс бөлек (*Еркін сөздік сайты*) [1]. Елімізде берілген анықтамадан «Далалық зерттеу – нақты өмір жағдайларында адам мінез-құлпын бақылау арқылы әлеуметтік құбылыстарды ірі масштабта зерттеу» екенін білеміз [2].

Жалпы берілген анықтамаларды түйіндей келе далалық зерттеулер дегеніміз зертхана мен сыныптан бөлек жерде, қоршаған орта мен табиғат аясында жинақталатын алғашқы мәліметтер.

Далалык зерттеулерде көптеген әдістер қолданылады. Оларға бейресми сұхбат, тікелей бақылау, топтың өміріне қатысу, ұжымдық талқылау, жеке топ ішінде жасалынған құжаттар талдауы, өзін-өзі талдау, қашықтықтан немесе он-лайн жүргізілетін іс-шаралар, сондай-ақ өмірді, тарихты талдау жатады.

Далалык зерттеулер техникасына кескін салу, фотосурет түсіру, сынамаларды іріктеу, ауылдық жерді зерттеу, адамдардың қоршаған ортағы тигізген әсерін бағдарлау жатады.

Далалык зерттеулерде алынған сынамалар арқылы сол жердің экологиясын талдауға болады. Егер ауыл шегінде белгілі бір аймақ зерттелсе, туынды ақпараттар мен алғашқы ақпараттар жинау жұмысын жүргізеді. Сынамдық жұмыстар дұрыс жүргізілсе оның нәтижесінде жақсы жетістіктерге жетуге болады. Кей жағдайда үлкен мәселелердің алдын аламыз.

Далалык зерттеулер нәтижесінде көптеген тақырыптарды қамтуға болады. Ауыл аймағының шекарасын анықтау, зерттеу үшін олардың қолжетімділігін және орындылығын бағалау үшін ықтимал елді мекендерге бару, ауылдық жерлерде жақсы базалық білімдері құру, микроклиматты анықтау: желдің бағытын, жылдамдығын, температура, ылғалдылық, жарықтың түсуі және судың булануы, өзендерді зерттеу, олардың халық шаруашылығында қолданысы, экосистеманы зерттеу, топырық, өсімдік жапытысы. Судың сапасы, зоналылық, адамдардың қоршаған ортағы тигізетін әсері, қоршаған ортаның бұзылуы, елді мекендердегі ғимараттар мен нысандарды, тұрғындарға сауалнама жүргізу, ГАЗ қолдану т.с.с. болады.

Далалык зерттеу техникасын қолдану алдын ала жоспарланып анықталуы керек. Далалык зерттеулер кезінде дәйекті және рекурсивті амалдар қолданылады. Дәйекті амалда: гипотеза/тұжырым жасау, мәлімет жинау, мәліметерді талдау және ұсыну, жазу және бағалау бір-бірінен кейін жүрсе, рекурсивті амалда қайта бір-бірімен тығыз байланыста болады [3,106].

Далалык зерттеулер бірнеше кезектерден тұрады.

1-ші кезек: дайындық уақыты, алдын ала жоспар жүргізіліп іс-шара талқыланады, қажетті материалдар жинақталады.

2-ші кезек: далалык жерде бақылау, салыстыру, картаға түсіру, кескін салу, сынама алу, суретке түсіру мәліметтер жинау жұмыстары жүргізіледі.

3-ші кезек: жинақталған мәліметтерді талдау, түсіндіру, презентация жасау, қорытынды жасау және қорғау [3, 12 б.].

Зерттеулер жұмысы кезінде географиялық ақпараттар жүйесі арқылы көптеген сұрақтарға шешім таба аламыз.

Орналасуы. Ауылдық аймақтың шетінде орман орналасқан ба? Кез-келген нысанның орналасу орны қандай заңдылыққа негізделген?

Шоблондар. Ауылдың қай жерінде егіншілік дамыған?

Үдерістер. Ауыл сыртында орналасқан өзендер қай мезгілде тасиды? Жануарларды таралуы қалай өзгеріп жатыр?

Жағдайлар. Қаладан қашық немесе жақын орналасқан демалыс орнын қайдан табамын?

Салдары. Егер ауыл тұрғындары өссе қаншалықты қалаға жақын болады? Егер жолға уақытты үнемдеу керек болса осы жолды қолдану керек пе, әлде басқа жолы бар ма?

ГАЖ кеңістік мәліметтерін бағалау үшін пайдаланылады. Қоршаған ортада болатын өзгерістерді жаңа технология көмегімен бағдарлау арқылы көп жетістіктерге жетеміз. ГАЖ өз бағытын дамыта отырып, ақпараттық технологиялармен шешілетін көпжұрғыдағы мәселелерді шешуде қолданылуда [4, 3б.].

Қазіргі уақытта электрондық қорлар және жаңа технологиялар далалық зерттеулер жұмысының іргетасы деуге болады. Заманауи электронды құрылғылар арқылы жердің кез-келген жерін сипаттап қарауға, картаға түсіруге болады. Ол үшін Google Earth, 3D моделдеу т.б. қолдану керек.

Жалпы теориялық білім алу мен қатар дала жағдайында оқу арқылы жаратылыстану мен география пәндерінің замануи ғылыми зертханасының негізін мектеп қабырғасының қалыптастырып, қоршаған әлемді тануға болады. Оқушылардың жасаған кішігірім зерттеулері кейде үлкен мәселелердің ашылуына түрткі болады. Себебі жергілікті жерді толық түсінетін тұрғылықты адамдар. Олар жылдар бойы жинақтап, кейде кейбір құбылыстарды бақылап ауылына жеткізіп отырады.

Далалық зерттеулерді қолға алып оқытудың да өзіндік қиындықтары бар. Оларға оқу жоспарын жасау, тәжірибенің жеткіліксіздігі, жаңа технологияның жетімсіздігі, далалық зерттеулердің шығынды болуы, аз зерттелуі, жүйеленбегендігі жатады. Жалпы алдығы қатарлы елдердің бірі болуға ат салысу үшін жаратылыстану мен география сабағына деген қызығушылықты арттыру керек. Себебі қоршаған ортада болып жатқан барлық өзгерістерге біріншіден адамдар мен олардың іс-әрекеті әсер етеді. Сондықтан да болашақ ұрпақты жан-жақты етіп тәрбиелеу бүгінгі ұстаздар міндеті.

Әдебиеттер

1. <http://www.rgs.org>.
2. <https://kk.wikipedia.org>
3. Paraskevi V. 2006 The field study as an educational technique in open and distance learning, TOJDE, Volume:7#4, 10-12 б.
4. Географиялық ақпараттар жүйелеріне кіріспе. Оқулық / Ян. Хейнуд, С. Корнелюс, С. Карвер, ақд. Уайсона А. – Алматы, 1-бөлім, 2013. – 3 б.